

УСТОЗЛАРДАН ЎРНАК ОЛИБ-УСТОЗГА АЙЛАНГАН КОМИЛ ИНСОН ХОТИРАСИГА

Турсунов Сайпулла Нарзуллаевич,

Термиз давлат университети Жаҳон тарихи кафедраси мудири
Турон Фанлар академияси академиги, тарих фанлари доктори, профессор
UDK: 94(575.1)

e-mail: tursunovsafullo12@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0005-2553-6164>

Улуғ аждодимиз - ирфон фалсафасининг мумтоз вакилларида бири Азизиддин Муҳаммад Насафий айтадиларки, “Дарахтнинг барча камолот босқичлари уруғидадир. Фақат миришкор боғбоннинг тарбияти ва парвариши лозимдир, токи уруғ дарахт бўлиб, рўёбга чиқсин. Шу каби поклик ва гўзал ахлоқ, илм ва маърифат, сир-асрор кашф бўлиши, нурларнинг зуҳури барчаси - инсон зотида мавжуддир. Фақат донишманд суҳбати, тарбият ва парвариш лозимдир, токи булар тўлиқ юзага чиқсин”¹.

Бу иқтибосни бежиз келтирмадим. Бинобарин, мен ушбу мақоламни садоқатли шогирдим, шогирдларни сардори- тарих фанлари номзоди, доцент Тўхтаев Абдуғани Қиличев хотирасига бағишладим. Айнан у донишмандлар, комил устозлар суҳбатидан баҳра ва баракот, илм ва тарбия олиб, яхши инсон ҳамда забардаст олим сифатида камол топган зиёлиларимиздан бири эди.

¹Азизиддин Насафий. Комил инсон китоби. Форс тилидан Олим Давлат таржимаси // Тафаккур, 2015, 3-сон. – 74-бет.

Улуғ Термизий аллома Абу Исо Имом ат-Термизий илмни Аллоҳ ва ўз қалбига бағишлаганларга алоҳида эътибор бериб; “Илмга берилган кишилар қанчалик кўп ўқишса, шунчалик кам билишини ҳис этадилар, илмсиз кишилар эса ўзларини доно санашади” деб изоҳ берганда бутун ҳаётини ва ижодини ҳамиша илмга бағишлаган устозга нисбатан айтган ҳақ гап. Инсон илм туфайли буюклик сари илдам қадам ташлаб мақсадга эришади. Менинг кадрдон шогирдим А.Тўхтаев билан илк бор 1982 йилда Термиз давлат педагогика институтида танишганман. Ўшандаги суҳбат жараёнимизда шогирд А.Тўхтаев тарихга шундай баҳо берган эди, барча махлуқотлар ичида фақат инсонга тарих насиб этган, тарих эса инсонларни бошқа махлуқотлардан ўзлигини англаш, ақл фаросатини чархлаб туриш учун ҳаёт чироғи сифатида яратилган деб айтган эдилар.

Республикамызда таниқли тарихчи олим, вилоят ва республика тарих фани ривожига муносиб ҳисса қўшган

Абдуғани Тўхтаев тарих фанини учун муносиб илмий тадқиқотлари билан ўз ҳиссасини қўшди. Тарих фанига шариф (азиз ва мукаррам) лик мақомини бериб, Сурхондарё тарих мактабининг асосчиларидан бирига айланди. Энг муҳими Совет мустабид тузумини миллий камситувчи сиёсати, моддий ва маънавий маданиятини поймол қилган ўзликни англашга қарши олиб борган сиёсатини, ўзбек халқини устига тўкилган тухматдан иборат “Пахта иши”, “Ўзбеклар иши” миллатни камситувчи сиёсатини туб илдизларига қарши чиқа олган, тарихни сохта ёзиш таълимотига ўзини адолатли фикрини айта олган тарихчи, миллатпарвар устоз номини ҳимоя қила оладиган мураббийга айланди.

Шариф бўлиш фақат инсонгагина берилганлиги учун ҳам А.Тўхтаев иймон-этиқодли бўлишни, қалбни поклаш, ирфон соҳиби бўлиш, вақтни ғанимат билиш, беҳуда кетган ҳар бир дақиқа учун афсусланиш, нафс, таъма домига тушмаслик, шайтоний ҳою-ҳавас ва гуноҳ ишлардан узоқда бўлиш каби мажбуриятлар ҳам унинг зиммасига юклаб қўйилди. Тарих фанлари номзоди, доцент Тўхтаев Абдуғани Қиличович жўшқин, ўз сўзидан қайтмайдиган, ҳар қандай шароитда ўзининг ҳақлигини исбот қила оладиган олим, илмда булоқ, устозга кўнгли, шогирдларга талабчан олим бўлиб танилди. А.Тўхтаев раҳбарлик зиналарини бошланғич пойдеворидан бошлаб, ҳар қандай ўнқир-чўнқирларга эътибор берадиган, қадамини билиб босадиган, фан саҳифаларига жиддий қарайдиган, ўйлаган фикрларини обдон текширадиган, етти ўлчаб бир кесадиган, исботни талаб қиладиган кескин тадқиқотчига айланди. Термиз давлат университети ва Термиз давлат педагогика институтининг салоҳиётига муносиб ҳисса қўшган забардаст олим, фан соҳасида катта босимга эга, университетнинг ташкилий-тарбиявий, раҳбарлик салоҳиётига мунтазам ҳисса қўшиб Абдуғани Тўхтаев деган улуғ номга эга бўлди.

Дўстларга меҳрибон, шогирдларига раҳнома бўлиб қандай вазият бўлмасин уларнинг ёнида маслаҳатчи, таянч ва суянчиқ бўлганлиги учун ҳамма дўстлар Абдуғани Тўхтаевни жуда ҳурмат қилади. Тарих фанлари номзоди, доцент Тўхтаев Абдуғани Қиличовичнинг ҳаёт фаолияти чизгиларида шундай ҳикмат бор; “Ўн саккиз минг оламда сон-саноғи йўқ мавжудотлар орасидан фақат инсонга шундай юксак мақом берилиб, теварак-атрофимиздаги барча жонли-жонсиз нарсалар унга буйсундириб қўйилган экан, бутун вужудимиз билан ва ҳар бир олган нафасимизда Оллоҳга шукроналар қилишимиз керак”. Унинг юрагида эса “Коинотни яратган раҳмли эгам Аллоҳим қайд этган бутун борлиқдан баҳра топиш, файзу-футуҳ олиш ва камолотга эришиш учун инсонга, унинг жисму-жонига ва руҳиятига бетакрор неъматлар ато этилган”.

Абдуғани Тўхтаев қалбида онг, ақл, сўзлаш, кўриш, эшитиш, сезиш, ҳис қилиш, англаш, муаммо, мулоҳаза, тасаввур, тафаккур, фикрлаш ва бошқалар жамланган ибратли ростгуй олим сифатида кенг жамоатчилик ўртасида ҳурматга сазовар бўлди. Абдуғани Тўхтаевнинг дастурхони ва қалби очик, ҳаётда бир маротоба бериладиган имкониятлардан ақл-заковат билан фойдаланиши, ўз умрини нест-нобуд қилмаслиги, инъом этилган имтиёзларни ҳавога совурмаслиги лозим деган инсонийлик тамойилига алоҳида эътибор берар эди.

Буюк аллома Хожа Самандар Термизий изоҳ берганидек; “Азизим қобилиятли кишиларга эътибор бер! Истеъдодсиз кишиларни эса ота-боболарининг хизмати эвази учун. зинҳор ардоқлама”! деган ҳикматга Абдуғани Тўхтаев ҳамиша эътибор берадиган кундалик шиоридир. Тарих фанлари номзоди, доцент Тўхтаев Абдуғани Қиличовичнинг дўстлари ва таниқли олимлар Эшболта Қобулов, Шодмон Воҳидов, Шодмон Ҳайитов, Қаҳрамон Ражабов, Бахтиёр Сафаров, Панжи

Хўшбоқов, Тошкентбой Пардаев, Жовли Турсунов, Соатмўмин Бўриев, Мавлуда Файзуллаева, Хусан Холмўминов, Фахриддин Ёрматов, Баҳодир Раҳимов, Ойбек Исаев каби йирик фан дарғалари олимнинг илмий ютуқларига юқори баҳо берганини таъкидлаш лозим.

Тарих фанлари номзоди, доцент Тўхтаев Абдуғани Қиличович ҳамиша Республика ва воҳа олимлари издоши, ҳамкасблари фикрдоши, ўз шогирдларнинг илҳомчиси, ҳамиша дўст ва баҳсли мунозарали олимлардан бўлиб, Россия, Қозоғистон, Тожикистон олимлари билан мунтазам ҳамкорликда илмий тадқиқотларни амалга оширар эди. Унинг қалбида Хожа Самандар Термизийнинг бир ҳикмати бор;

”Қадрли дўст! Чин инсон бўлишга интил! Яхши кишилар суҳбатида бўлиб, тажрибанг хазинасини донишмандлик билан бойит”. Тарих фанлари номзоди, доцент Тўхтаев Абдуғани Қиличович Сурхон тарихининг чинакам шайдоси, юртсевар, илмпарвар ва вилоят тарихи тадқиқотининг жонкуяр фидойиларидан бўлиб, воҳа тарихини ўрганишга муҳим ҳисса қўшган устозга айланган эди. Сурхондарё тарихига бўлган меҳр, унинг ўзига хос сеҳри бу инсонни доимо янги илмий парвозларга ундади, янги илмий изланишларга чорлаб, инсон қалби буюк ва бепоёнди. Олий бахт туйғуларда эмас, балки ақл-идрокда яширин деган ҳикматга амал қилган тарихчи бўлиб етишиб, шоирларга ўрнак бўладиган хотира қолдирди.

Шунинг учун ҳам инсондаги энг олий сифат ақл-идрок ҳисобланади. “Қадр-қимматини билган одам бошқаларнинг ўзидан кўра ақллироқ, илмлироқ ва гўзалроқ бўлишидан чўчимайди. У аслида бошқалардан устунроқ бўлса ҳам, ҳеч қачон ўзини юқори тутмайди”, - деган эди буюк риёзиётчи, тиббиётшунос олим Рене Декарт. Шундай олижаноб инсонлар табиат мўъжизалари ҳисобланади. Билимдон донишмандлар ўз ватанларининг довуғини дунёга ёйган, илм билан юртини бошқа юртларига

танитган. “Кимнинг ким эканлигини билмоқчи бўлсанг, бирга яшаб кўр”, ёки “Сен менга дўстининг ким эканлигини айт, мен сенинг ким эканлигингни айтиб бераман” каби иборалар тилимизда учраб туради. Бу ҳақиқат. Биз ҳар бир инсонда бўлиши мумкин бўлган меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, ватанпарварлик, самимий қалб ва камтарлик каби олижаноб фазилатларнинг ҳамда олимларга хос соддадиллик тарих фанлари номзоди, доцент Тўхтаев Абдуғани Қиличовичда мужассам эканлиги менда жуда ҳам чуқур таассурот қолдирган. Ўзининг узоқ йиллик илмий-педагогик фаолияти давомида Ўзбекистон тарихининг турли долзарб муаммоларига бағишланган 10 та монография, 6 та рисола ва 200 дан ортиқ илмий, илмий-оммабоп мақолалар ҳамда кўплаб дарсликлар, ўқув, ўқув-услубий қўлланмалар яратди. Олимнинг “Жарқўрғон тарихи” биринчи ва иккинчи нашри, “Қумқўрғон тарихи”, “Термиз тумани тарихи”, “Қизирик тарихи”, “Бандихон тарихи”, “Сариосиё-Узун тарихи”, “Ангор тарихи” каби монографиялари жаҳон ва республика тарихчи олимлари томонидан юксак баҳоланди. Абдуғани Тўхтаевга мазкур соҳадаги 40 йиллик педагогик фаолиятида самарали устоз-шогирд мезонига амал қилиб, ўқув-услубий йўналишга ҳақиқий педагогик маҳоратини ишга солиш, илмий ва маънавий ҳаётида ибрат олиш, ташаббускор, изланувчан, янги педагог технологияларни жорий этиш, янгиликни ҳаётда амалий жиҳатдан қўллашга оид илмий лойиҳалари билан танилди.

Умр чексиз деб уйлайдиган одамларга қарата айтадиган гапларга эътибор берган Абдуғани Тўхтаев умр вақт, вақт инсонни кутмайди. Берилган ҳар бир умр ўтаётган вақтга боғлиқ уни қандай ўтказиш фақат инсонни ўзига берилган ақл билан ўлчанади деган нақлга шогирдим амал қилар эди. Мана белгиланган вақт шогирдимни умрига чек қўйди, бироқ олдинда ҳали жуда катта орзу-ниятлар, оилавий туйлари, неваралар

чеварларни тарбиялаш, бошини силаш, уларга оқ йул тилаб дуолар қилиш каби ушалмаган орзулар йўлда тўхтаб қолди.

Мукаммал тарих фанига муносиб ҳисса қўшиб келаётган ҳақиқий фан фидойиси, тарихни холисона таҳлил қилаоладиган, манбашунос, танқидий фикрлайдиган, кўплаб дарсликлар, монографиялар, рисоалар ва илмий мақолаларни режалаштирган олимни ўзига бўйсунмаган юраги ўлим олдида таслим бўлди. Тарих-фикр-мия ва таҳлил тарихни давом эттиришга журъат билан киришган Абдуғани Қиличович 2024 йил 27 март куни кутилмаган тарзда оила ва илм аҳлини доғда қолдириб вафот этди. Шогирдим устозларга жуда катта ҳурмат билан қарар, уларга тик бокмас, кек сақламас, кибрга берилмас, бугунги

имкониятларни, мансабларни ўткинчи деб фикирлаган олим эди.

Қалби кенг, элпарвар, меҳнатсевар, маҳалла аҳлини хизматини қилиб келган Абдуғани Қилиевич ўз турмуш ўртоғи билан муносиб турмуш кечириб, ибратли ота, невараларни бобоси сифатида уларни билим ва илм олишга жонкуярлик қилган фидойи бошқарувчи сифатида алоҳида ҳурматга сазовар бўлди.

Хуллас, тарих фанлари номзоди, доцент Тўхтаев Абдуғани Қилиевич босиб ўтган эзгу умр мазмуни деб билган ҳаёти ва ижоди хотирага айланиб, унинг яратган тарихий асарлари асрлароша яшайди ҳамда келажак авлодлар учун муносиб манба бўлиб хизмат қилади. Хотирага айланган олим илми уни жаннатга етаклайди.

TURKISTON TUB JOY AHOLI VAKILLARINING UMUMROSSIYA VA XALQARO YARMARKALARDAGI ISHTIROKI (XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARI)

Hayitov Shodmon Ahmadovich,
Buxoro davlat universiteti professori,
Jamshid Arziqulov,
Navoiy davlat pedagogika institute o'qituvchisi
0009-0008-9584-392x
UDK:94(575.1)(043):332.1

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Rossiya xalqaro miqyosda o'tkazilgan yarmarkalarda ruslar bilan birga Turkiston tub joy aholi vakillarining ishtiroki, ular tomonidan tayyorlangan buyumlar haqida turli adabiyotlar va arxiv manbalari asosda tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: yarmarka, Moskva va Toshkent savdo shirkati, Vena (Avstriya-Vengriya) yarmarkasi, Nijniy-Novgorod yarmarkasi, Irbit yarmarkasi, Moskva yarmarkasi, Maxov yarmarkasi, Astraxan yarmarkasi.

Аннотация: В данной статье анализируются различные литературные и архивные источники на основе участия представителей коренного населения

Туркестана вместе с русскими в ярмарках, проводившихся на международном уровне в России в конце XIX - начале XX вв. века.

Ключевые слова: ярмарка, Московско-Ташкентское торговое общество, Венская (Австро-Венгрия) ярмарка, Нижегородская ярмарка, Ирбитская ярмарка, Московская ярмарка, Маховская ярмарка, Астраханская ярмарка.

Annotation: In this article, various literature and archival sources are analyzed on the basis of the participation of representatives of the indigenous population of Turkestan together with Russians in the fairs held at the international level in Russia at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries.

Key words: fair, Moscow and Tashkent